CONTRIBUȚII LA PROBLEMA DESCIFRĂRII UNOR CUVINTE SCRISE CU CARACTERE RUNICE MAGHIARE ȘI CONSIDERAȚII ASUPRA ORIGINII SCRISULUI RUNIC MAGHIAR

În decurs de circa 100 de ani, pe baza rezultatelor obținute prin cercetările specialiștilor, astăzi se poate afirma cu certitudine că scrisul runic maghiar își are originea în cel runic paleoturc (ale cărui prime texte apar în secolul V î.e.n.), scrieri care se găsesc pe imensele teritorii sud-siberiene, și anume: în valea fluviului Orchun din Mongolia și în bazinul superior a fluviului Ienissei (mai recent, cunoscut sub numele de "scris runic türc estic"), și respectiv, în valea fluviului Talas, din vestul Siberiei (designat sub denumirea de "scris runic türc vestic", mai vechi față de celălalt).

Avîndu-se în vedere că scrisul runic maghiar păstrează mai multe elemente estice decît vestice (unele chiar necunoscute la acesta), considerăm că legătura între cele două scrieri, adică cea paleoturcă estică și cea maghiară, este mai strînsă față de varianta vestică. Prin urmare, putem accepta ipoteza, de odinioară, care se referă la faptul că scrisul maghiar derivă, în primul rînd, din cel estic, astfel, fiind dovedită originea lui din Asia Centrală[1].

În cele ce urmează, alături de ipoteza noastră, referitoare la descifrarea unui cuvânt al inscripției de la Istanbul, descifrare mult discutată pînă acum dar fără nici un rezultat mulțumitor, acceptabil, vom prezenta, în continuare, o descoperire recentă a noastră. Această descoperire, de fapt, nu modifică înțelesul cuvîntului transcris, ce s-a dovedit a fi însă extrem de important în privința observațiilor noastre făcute în legătură cu aria culturală de origine a scrisului runic maghiar. Se aduce, astfel, un argument nou, în plus, față de cele schițate mai sus.

I. Încă în anul 1979, au apărut în paginile revistei "Művelődés" contribuțiile noastre referitoare la descifrarea unei însemnări scrise cu caractere runice maghiare, datate din 1624. Însemnarea a fost descoperită în una dintre cărțile Bibliotecii Documentare Teleki-Bolyai din Tîrgu Mureș[2]. Pregătind materialul pentru publicare, am controlat literă cu literă manuscrisul *original*[3]. Făceam aceasta întrucît ne-a deranjat "greșeala" care se putea constata la descifrarea unui cuvînt, și anume, la ultimele trei caractere ale acestui cuvînt, copiat de noi în mod "fidel" (al cărui înțeles univoc putea fi determinat din înțelesul întregului text). De aceea, considerăm că aici este locul cuvenit de a reveni asupra problemei și asupra clarificării ei. Prin această revenire, pe de o parte, rectificăm greșeala comisă în lucrarea noastră anterioară (la care ne refeream), iar pe de altă parte completăm cele scrise atunci.

În cele ce urmează, ne vom ocupa numai cu ultimul și penultimul dintre caracterele cuvîntului amintit (fig. 1). Aceste caractere provoacă, de fapt, întreaga

---

[1] Ultima tratare detaliată a problemei originii scrisului runic maghiar, a inscripțiilor maghiare, care aparțin grupului mai vechi, cu prezentarea corectărilor imperative în cazul unor texte păstrate în original (încă existente) și, prin urmare, cu noi descifrări apărute în urma acestor corectări, alături de o bibliografie exhaustivă, vezi, Géza Ferenczi — István Ferenczi, *Magyar rovásírásos emlékekről, Művelődéstörténeti Tanulmányok* (redactor, Elek Csetri, Zsigmond Jakó, Sándor Tonk), Bukarest 1979, p. 9—32, respectiv 212—215 (note).

[2] Géza Ferenczi, *Adalékok a marosvásárhelyi rovásírásos szöveg megfejléséhez*, *Művelődés*, XXXIX, 1981, nr. 1. p. 45—46 (în mod regretabil cu multe greșeli de tipar), copia însemnării a apărut în poziție învîrtită în jurul axei verticale.

[3] Mulțumim și pe această cale pentru sprijinul pe care ni l-au acordat, lui Sándor Tonk, cercetător, Ferenc Miklós, profesor și Valer Vodă, profesor.

Fig. 1. — Caracterele cuvîntului "ellopja" (de la dreapta la stînga).

confuzie deoarece omiterea celeilalte părţi a textului şi examinarea doar a acestor caractere nu au efect asupra interpretării textului întreg. Este neîndoios faptul că, după primele patru caractere ale cuvîntului nostru *ello* (scrise normal), nu acea literă *p* apare, cum ar fi de aşteptat, şi care era folosită în decursul secolelor în cadrul scrisului runic[4] (fig. 2 a). Toate caracterele *p*, — în figura noastră doar

Fig. 2 a. — Citeva variante ale literei *p* a alfabetului runic maghiar.

parţial prezentate —, de fapt, sînt numai diferite variante ale *p*-ului original din alfabetul runic: schimbarea se datorează trecerii de la adîncirea semnelor în lemn la scrierea lor cu mîna pe hîrtie cu cerneală.

Caracterul în discuţie este identic după formă cu litera *j* (i) din alfabetul runic, învîrtit cu 180° în jurul axei sale verticale, dar, totodată, şi cu litera *i*, aflată în poziţia normală a ei, din alfabetul runic türc (alfabet cunoscut din Asia Centrală, respectiv din vestul Asiei). Ba mai mult, acest caracter este identic — în aparenţă oricît de neverosimilă ar părea observaţia noastră — cu litera *p* a alfabetelor de mai sus, însă nu în poziţia lui normală, ci, la fel, învîrtit în jurul axei sale verticale[5] (fig. 2 b). Atragem însă atenţia că acest semn transcris ca *j* se prezintă tot în poziţie învîrtită.

Fig. 2 b. — Litera *p* a alfabetului runic türc.

Cu ocazia examinării minuţioase a textului *original*, am aflat că din cauza proastei calităţi a reproducerii publicate, în mod greşit, am descifrat litera *a* în locul semnului *i* sau *j* (în poziţie normală), scris în realitate. Depistarea acestei greşeli ne-a atras atenţia asupra posibilităţii ca litera de dinaintea acestui caracter să nu fie *j*, ci *p* a alfabetului türc. Cu ocazia controlului nostru, am constatat că autorul însemnării, după semnul *p*, a trecut caracterul *j* şi, ulterior, l-a transformat în litera *i*, corectînd "greşeala" sa, ori a procedat invers (fig. 3). Momen-

Fig. 3. — Literele *i* (din stînga) şi *j* (din dreapta) despărţite (mărite).

tan, nu se poate stabili care literă a fost scrisă, mai întîi, pe hîrtie. Iar caracterul, iniţial, determinat de noi din greşeală ca semnul *a* (penultima literă a cuvîntului examinat), s-a format ulterior din liniuţele trase cu ocazia corectării lui de către autorul însemnării. Trecînd în revistă toate caracterele *a* din textul complet, ca-

[4] Gyula Németh, *A magyar rovásírás, A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*, II/2, Budapest 1934, anexa I—IV, VII; Emil Jakubovich, *A székely rovásírás legrégibb ábécéi, Magyar Nyelv*, XXXI, 1939, t. I—III; Dezső Csallány, *A székely-magyar rovásírás emlékei, A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, III/1960 (apărut 1963), anexa II, IV—V.

[5] W. Radloff, *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg 1894, p. 2; Vilhelm Thomsen, *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées, Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia* V, Helsingfors, 1896; Gy. Németh, *op. cit.*, anexa VII, Dezső Csallány, *A székely-magyar rovásírás történetéhez, ArchÉrt*, 93, 1966, fig. 6—7; Şerban Andronescu, *Cadmos*, Bucureşti, 1966, p. 255, fig. 138 (din păcate cu multe greşeli).

ractere scrise corect sau incorect (într-o oarecare măsură acest ultim *a* se apropie de litera *t*), constatăm că litera noastră se diferențiază mult de ele (fig. 4), fapt ce

Fig. 4. — Variantele tuturor caracterelor *a* ale textului (grupul din stînga) și litera (prezentată) *i—j*, devenită similară ca formă cu ele, mărite (semnul din dreapta).

dovedește că nu este vorba de litera *a*; după cum reiese și din fig. 3 și 4, liniuța trasă din dreapta sus în stînga jos *trece* peste liniuța orizontală.

În ceea ce privește prioritatea literei *i* sau *j*, avem mai multe interpretări. Nu ne vom ocupa însă de ele, fiindcă nici una nu poate fi socotită cea reală. Dar această constatare nu are nici o influență asupra valorii funcționale a caracterului, deci, nici asupra rezultatului analizei noastre. Indiscutabil este însă faptul, că autorul însemnării a trecut corect pe hîrtie orice literă. Se poate accepta prezența literei *j*, dar și apariția caracterului *i* este firească, deoarece vocala *j*, rostită după *p*, se desonorizează[6]. După toate probabilitățile, aceasta, în trecut, nu avea un semn aparte, iar autorul, care a simțit desonorizarea, a încercat să marcheze fenomenul, scriind litera *i* după *p*. Doar spre orientare, amintim următorul exemplu: Gábor Téglás, în anul 1895, a scris sub forma de *Lapiás*, numele de hotar dintre comunele Ocland și Racoșul de Sus (jud. Harghita, respectiv Covasna); astăzi grafia este *Lapjás*[7].

Și învîrtirea caracterului *p* se poate interpreta diferit, dar nu se poate dovedi nici în acest caz care este adevărul.

După cele spuse, considerăm că descifrarea corectă a cuvîntului în cauză este: *ellopia* sau *ellopja*.

Acest fenomen, de fapt, în mod indirect, face ca ipoteza noastră să devină verosimilă, în sensul că semnului tratat îi atribuim valoarea funcțională de *p*. Deci, se pune justificat întrebarea, dacă în prima parte al secolului al XVII-lea mai exista o literă veche türcă, necunoscută în alfabetul runic maghiar pînă în prezent? Singurul răspuns poate fi numai afirmativ, dar problema revendică cercetări ulterioare amănunțite. O investigare norocoasă ar putea, de asemenea, clarifica problema pe această cale, iar ipoteza noastră ar fi astfel, întărită definitiv. Problema în sine este foarte importantă din mai multe puncte de vedere[8].

Observațiile noastre atrag atenția asupra necesității reexaminării celor două caractere identice (ca formă) ale inscripției runice descoperită la Crăciunel (jud. Harghita)[9]. Astfel, trebuie să luăm în seamă și valoarea funcțională de *p* ale acestor caractere, nedescifrate pînă acum.

Cel de al doilea argument indirect, în privința posibilității de a considera acest caracter, prezentat mai înainte ca fiind de origină türcă, să provină dintr-o altă literă. Aceasta se găsește între literele inscripției runice, tot de la Crăciunel, și are o formă identică a celor cunoscute din alfabetul türc estic (!); aici are valoarea funcțională de *k*, semn care este total necunoscut în alfabetul runic maghiar, fără însă a fi putut determina valoarea lui funcțională în cadrul inscripției

---

[6] Márta Vámszer, *Bevezetés a nyelvtudományba* (curs universitar), Cluj-Napoca 1956, p. 105. Și pe această cale, îi mulțumim profesoarei Ilona Kiss, pentru ajutorul primit.

[7] *A Limes Dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete Udvarhely megye északi és keleti hegységeiben Oroszfaluiól* (sic !) *Alsó-Rákosig, ArchKözl*, XIX, 1895, p. 31.

[8] Mai pe larg, G. Ferenczi, *A magyar rovásírás újabb emlékei*, manuscris.

[9] Idem, *A homoródkarácsonfalvi rovásírásos felirat, Korunk Évkönyv 1979*, Kolozsvár — Cluj-Napoca 1978, p. 273—281, fig. 1—7; G. Ferenczi — I. Ferenczi, *op.cit.*, p. 18—22, fig. 3—8. În aceste studii am tratat însă numai ca varianta literei *i* a inscripțiilor din valea fluviului Talas din vestul Siberiei.

runice de la Crăciunel[10]. [Dar nu este de loc întîmplătoare apariția literelor de origină türcă (pecenegă?), pentru că este cunoscut faptul că populația unor localități din apropiere, și, anume, cea a biborțenilor și a bățanilor (cu mare probabilitate), ca și populația așezărilor mai apropiate, adică a Baraoltului și a Racoșului de Sus (toate în jud. Covasna) și a Racoșului de Jos (jud. Brașov), indiscutabil sînt de origine pecenegă[11]].

De la sine se ridică și întrebarea, dacă și acest caracter, apărut într-un text runic, nu cumva este tot de origine pecenegă? Întrebarea este justificată și pe motivul că atît localitățile Lupeni și Cobătești (ambele în jud. Harghita), cît și Ghindari (jud. Mureș, varianta maghiară numelui acestei localități este, probabil, de origine türcă), pomenit în textul examinat (acum, doar, parțial), se găsesc în apropierea satului Firtușu (jud. Harghita). Acest sat avea înainte numele de *Bezzenijofalwa*[12], adică "satul Pecenegilor" (deci cu o populație, probabil, de origine pecenegă). La toate acestea, mai adăugăm și următoarele: pe culmea ce străjuiește satul Firtușu a fost ridicată, către sfîrșitul secolului al IX-lea o cetate cu ziduri, din piatră nefasonată și legată cu mortar (folosită pînă în primul deceniu al secolului al XIII-lea). În centrul cetății exista o bisericuță, databilă în secolul al XII-lea. Atît din zidurile bisericii, cît și din imediata ei apropiere au fost descoperite, cu ocazia săpăturilor arheologice, efectuate în verile anilor 1976 și 1978, mai mult blocuri nefasonate, care poartă diferite semne runice adîncite în piatră. În cel din vecinătatea bisericii erau adîncite literele *t* și *s*, care se pot descifra, avînd înțelesul de *tas* (= piatră), în limba türcă. Cuvîntul face parte și din vocabularul limbii maghiare, în formă de *tas* — *tász* (citit *taș* — *tas*) cu înțeles identic al celui türc. Toate aceste observații alcătuiesc cel de al treilea argument (și de această dată indirect), ce diferă de celelalte două, prezentate mai sus, dar care sprijină ipoteza noastră, dezvoltată anterior.

Argumentele noastre (deși indirecte), probabil, depășesc stadiul de ipoteză prezentată, pentru că ele se întărăsc reciproc. Presupunerea noastră primește, așadar, o formă mai concisă în urma luării în seamă a acestor argumentări.

Din expunerile pe care le facem, reiese că textului nostru analizat trebuie să-i atribuim o însemnătate mai mare, în primul rînd, din punctul de vedere al scrisului runic, dar și din punct de vedere al istoricului limbii, al istoricului economic, precum și din unghiul determinării etnicului (împreună cu inscripția de la Crăciunel).

II. Gyula Sebestyén, cu ocazia studiului inscripției runice maghiare de la Istanbul (păstrată în copii deteriorate ale primei copii după original, ea însăși conservată în condiții precare) scria următoarele în legătură cu corectarea textului: "o astfel de reconstituire, în sfîrșit, este un produs limitat al omului și din această cauză nu poate să fie infailibil perfectă. De aceea propun, o examinare cu privire ageră și animată, nu numai asupra acesteia (adică semnul transcris de el în formă *imb* — nota noastră), ci și asupra părții de propoziție *"itet bé száz lóval"*[13].

---

[10] G. Ferenczi, *A homoródkarácsonfalvi...*, p. 279 și nota 17, p. 280 și fig. 3—4, nr. 8 și 13.

[11] *Székely Oklevéltár*, I, p. 115—116.

[12] Idem, p. 169. Coriolan Suciu consideră, după Károly Szabó, ca sat dispărut [*Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, 1968, p. 299 ***Bezznijofalwa*** (sic!)], localitatea există însă și astăzi, purtînd numele de *Firtușu*; cf. Sándor Ferenczi, *Firtosváralja ősibb neve: Besenyőfalva, Erdélyi Múzeum*, XLIII (Új folyam IX), 1938, p. 222—233. Vezi mai nou, în schimb, István Ferenczi, *A najdani Besenyőfalva vajon azonos-e a mai Firtosváraljával, nem esett-e Korond területére? Hazanéző. A korondi Firtos Művelődési Egylet kiadványa*, III], 1992, p. 4—8.

[13] *Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékhez, Ethnographia*, XXIV, 1913 (Új folyam IX), p. 146. În repetate rînduri, ne-am exprimat punctul de vedere față de așa-zisele "corectări" ale textelor runice maghiare și față de forțarea de a li se da oricum un înțeles acceptabil. Considerăm discuțiile sterile și fără rost în toate cazurile cînd, cu ocazia descifrării textelor pe care le-am moștenit, ne putem baza doar pe copii, în general greșit transcrise. Aceste erori se datorează și faptului că nu cunoaștem caracterele originale și, deci, nu avem voie "de a restabili" forma (necunoscută a) literelor. Totuși, de această dată, procedăm împotriva opiniei noastre. Făcînd acest pas, ne simțim obligați să amintim faptul că toți cercetătorii, care s-au ocupat cu această problemă, simțeau că descifrarea lor rămîne "neliniștitoare". De asemenea, trebuie să facem precizarea că noi nu modificăm de loc caracterele copiilor, iar transliterația lor *vine de la sine*.

Dintre cuvintele propuse de Gy. Sebestyén spre examinare, noi ne vom ocupa doar de "cuvintele" descifrate de Gy. Sebestyén cu înțelesul *"itet bé"*.

II. 1. Înainte de toate, să comparăm caracterele copiei originale (ale acestui cuvînt) cu caracterele corespunzătoare ale celorlalte *copii timpurii*, făcute de pe această copie originală (fig. 5—7)[14]. Observăm — și atragem, în special —, aten-

Fig. 5. — Copia originală a lui Dernschwam.

Fig. 6. — Copia de la Praga.

Fig. 7. — Copia de la Wolfenbüttel.

ția că, exceptînd unele mici deosebiri (fără însă vreo importanță în privința înțelegerii textului), *toate trei grupurile de litere sînt formate din litere identice și alcătuiesc un singur cuvînt, fără semnul obișnuit (·), folosit pentru despărțirea cuvintelor.*

II. 2. Vilhelm Thomsen, renumitul cercetător danez, care se ocupa cu inscripțiile runice paleotürce, cunoscînd și limba maghiară, a descifrat literele: *"tb( )n"*[15].

Înainte de a trece în revistă transcrierile, care urmau descifrarea lui V. Thomsen, trebuie să examinăm grupul de caractere "corectate" de Gy.Sebestyén (fig. 8)[16].

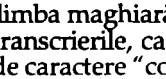

Fig. 8. — Variantă în urma "corectării" lui Gy. Sebestyén.

Chiar printr-o citire superficială se observă diferența: în textul "corectat" de Gy.Sebestyén *acest grup de caractere, care original formau un singur cuvînt, din cauza introducerii semnului de împărțire al cuvintelor (·)*, au luat naștere două cuvinte. Alături de acest fapt, litera "a doua" a cuvîntului "al doilea", adică litera a patra a cuvîntului original (n) s-a transformat, devenind semnul vocalei e[17].

Să trecem, deci, în revistă descifrările. După Gy. Sebestyén: *it*[e]t bé; László Négyessy acceptă fără comentarii modificările lui Gy. Sebestyén, în interesul de a ajunge la un înțeles mai corect al cuvîntului, obiectînd doar descifrarea lui.

---

[14] Ferenc Babinger, *Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből, Ethnographia*, XXIV, (Új folyam IX), 1913, p. 138 (fig. 5 a noastră); Gy.Sebestyén, *Újabb glosszák a konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlékhez, Ethnographia*, XV, (Új folyam X), 1914, p. 3 (copia de la Praga: fig. 6 a noastră) și 5 (copia de la Wolfenbüttel: fig. 7 a noastră); idem, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Budapest 1915, anexa XI și fig. 14—15.

[15] Idem, *Glosszák...*, p. 142 și în facsimil: idem, *A magyar rovásírás...*, p. 75, fig. 13.

[16] F. Babinger, *op.cit.*, p. 138. De fapt, este textul "corectat" de Gy. Sebestyén și descifrarea acestuia (vezi, *A magyar rovásírás...*, p. 74). Transliterația grupului de caractere este identică cu cea sus-amintită; Gy. Németh, *op.cit.*, t. II, reeditarea facsimilei publicat de Gy. Sebestyén; D. Csallány, *A székely-magyar rovásírás emlékei...*, p. 77, ilustrația 20, reproducerea facsimilului; Lajos Tardy, *Augustus császár végrendeletének magyar felfedezője, Régi hírünk a világban*, Budapest 1979, p. 96, reproducerea facsimilului publicat de Gy. Sebestyén. După părerea noastră, în textul de explicare al ilustrației, în mod greșit, figurează numele lui János Belsius. Comparînd scrisul jurnalului de călătorie dinainte și de după textul runic, cu caracterele lui Dernschwam, caractere cunoscute și prezentate (primul la Gy. Sebestyén, *A magyar rovásírás...*, anexa XI, al doilea la F.Babinger, *op.cit.*, p. 131), observăm că toate cuvintele textului latin sînt scrise de aceeași mînă, adică aparțin lui Dernschwam. Persoana care a trecut caracterele runice pe hîrtie nu se poate identifica după scris. Dintr-un alt pasaj al jurnalului de călătorie (cf. F.Babinger, *op.cit.*, p. 131) reiese clar, că și textul runic, tot Dernschwam l-a însemnat. Ba mai mult, ilustrația, publicată de L. Tardy, nu aparține de text, care îl prezenta pe Belsius ca descoperitor sau codescoperitor al testamentului împăratului Augustus. În acest text, autorul nici nu menționează inscripția runică de la Istanbul; G.Ferenczi — I. Ferenczi, *op.cit.*, p. 27, fig. 11 (copia facsimilului lui Gy. Sebestyén).

[17] F. Babinger, *op.cit.*, p. 138; Gy. Sebestyén, *op.cit.*, p. 74, fig. 12).

După el, înțelesul acestui grup de caractere este: *itt tett bé*. Acestei transliterații — pe motive întemeiate și juste — Gy. Sebestyén i s-a opus, argumentînd că, este drept, din două caractere de *t* nu se pot descifra 5 (!)[18]. Márton Pálffy preia tot această transcriere, modificînd-o însă în felul următor: *itet* (citit *itt tett*) *bé*[19]. Gyula Németh și-a însușit descifrarea lui Dezső Pais: *it*^{t}t^{e}b^{e}n[20]. Conform părerii lui Dezső Csallány, caracterele trebuie să fie citite în felul următor: *it*^{t}já*r*^{t}^{a}b^{a}n[21]. Péter Ruffy a reeditat (ce-i drept, fără intenția de a contribui la transliterație) prima variantă a lui Gy.Sebestyén: *itet bé*[22]. Iar noi ne-am mărginit doar de a face cunoscute descifrările lui Gy.Sebestyén și a lui D. Csallány. Totodată, ne-am exprimat îndoielile față de exactitatea descifrărilor, pe baza tuturor greutăților ivite în întregirea completă a inscripției[23].

II. 3. Considerăm că prezentăm înțelesul real al cuvîntului, fiindcă prin descifrarea noastră, *fără nici o forțare*, ajungem la un înțeles, care corespunde întru totul caracterelor copiate de odinioară. Dar ținem, totodată, seama că și copia originală a lui Dernschwam putea să conțină greșeli. (În acest sens, ne referim doar la exemplul dat de noi, și anume, la diferențele mai mari sau mai mici, ce se pot constata prin compararea copiei originale cu cele mai timpurii — de fapt, còpii ale copiei. Sînt greșeli, care influențează descifrarea textelor).

Transcriind cele patru caractere, care în realitate alcătuiau un singur cuvînt, considerăm, că, în sfîrșit, V. Thomsen avea dreptate, înțelesul cuvîntului fiind *ittb*^{e}n. În aparență, acest cuvînt este de neînțeles. Dacă răsfoim însă filele cărților vechi sau ale documentelor contemporane inscripției, ori căutăm, pretutindeni, în dialectele maghiare, dăm de urma cuvîntului respectiv, de altfel, folosit și astăzi.

Cartea lui Gáspár Heltai, în care se descrie, destul de detailat, campania din Moldova a lui Mathias Corvinus, regele Ungariei, ne transmite următoarele știri: "la cea de-a treia zi regele sosise la Baia, unde episcopul își avea reședința. În timpul cinei a fost adus înaintea lui un prizonier. Trecînd la interogarea persoanei, aceasta refuză folosirea unui translator, deoarece, cum însăși afirma, vorbea limba maghiară, fiind maghiar transilvănean, venit în Moldova cu scopul de a-și vedea rudele soției sale *"aici înlăuntru" (= itt benn)*[24].

În dicționarul de 11 limbi al lui Ambrosius Calepinus se găsește încă un exemplu[25], iar o altă dovadă, o oferă dicționarul maghiaro-latin al lui Ferenc Páris Pápai[26].

Renumitul lingvist Attila T. Szabó a cules informații identice din diferite protocoale ale orașului Cluj, datate la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul veacului următor[27].

Cuvîntul însă este cunoscut și în diferite dialecte maghiare, de exemplu, cel

---

[18] László Négyessy, *Coniectura a konstantinápolyi rovásírásos emlékhez, Ethnographia*, XXVI (Új folyam XI), 1915, p. 159, respectiv Gy. Sebestyén, *op.cit.*, p. 74, nota 4.

[19] Márton Pálffy, *Az énlaki és konstantinápolyi rovásbetűs felirat, Keresztény Magvető*, LXVI, 1934, p. 222.

[20] Idem, *op.cit.*, p. 9 și nota 3.

[21] Idem, *op.cit.*, p. 78.

[22] *Ezerötszáztizenöt esztendőben írták ezt, Bújdosó nyelvemlékeink*, Budapest, 1977, p. 65. Este foarte regretabil, că această publicație conține mai multe greșeli, între ele și grave descifrări *învechite*.

[23] G. Ferenczi — I. Ferenczi, *op.cit.*, p. 27; vezi și Ferenc Kósa, *A székely rovásfeliratok nyelvtörténeti tanulságai, Nyelvészeti Tanulmányok* (redactor Piroska B. Gergely), Bukarest 1983, p. 87, p. 94, punctul e și, în special, p. 97, nota 14.

[24] Gáspár Heltai, *Chronica az Magyarocnac dolgairol*, Colasvarat, 1575, p. 134—135. Într-o reproducere a textului, de la mijlocul secolului trecut, acest cuvînt se prezintă sub forma de *ittben* (!), vezi, *Tizenhatodik századbeli magyar történetírók*, I/II (redactor Ferenc Toldy), *Újabb Nemzeti Könyvtár*, III, Pest, 1854, col. 422.

[25] *Dictionarivm vndecim lingvarvm*, Basileae [1598?] sau [1605?], p. 762. Sîntem nevoiți să recunoaștem, că acest cuvînt nu este *ittben*, dar este de netăgăduit și faptul că el trebuie să aibă (și are) în forma de *ot(t)ben*, perechea lui de *it(t)ben*, în ciuda faptului că în dicționar nu figurează.

[26] *Dictionarium Hungarico-latinum*, Leutschoviae, MDCCVI.I, p. 101.

[27] Datele ne-au fost furnizate de răposatul A.T.Szabó din fișele lui, informațiile fiind încă nepublicate.

de pe teritoriul fostului comitat Vas, astăzi, parțial pe teritoriul Republicii Austria[28].

Din înșiruirea, pe scurt, a datelor de mai sus, reiese clar că aceste cuvinte, indiscutabil, sînt identice cu cuvîntul nostru, descifrat din caracterele inscripției runice de la Istanbul. După părerea lui Attila T. Szabó nu este prea importantă trecerea în revistă a acestor date, fiindcă cuvîntul respectiv aparține stratului mai străvechi al limbii maghiare[29].

În încheiere, vom introduce, deci, în text cuvîntul descifrat de noi, considerînd că astfel am reușit să rezolvăm problema inițială ridicată, și anume, cuvîntul acomodîndu-se în întregime textului[30].

GÉZA FERENCZI

---

[28] Nándor Könnye, *Őrségiek*, *Magyar Nyelvőr*, IV, 1875, p. 228; János S. Kováts, *A répcevidéki nyelvjárás*, *Magyar Nyelvőr*, XX, 1891, p. 367. La fel, este neîndoielnic, cuvîntul *otben* are pereche de *itben; Magyar Tájszótár*, II (redactor József Szinnyei), Budapest 1897—1901, col. 29 *ott; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (redactor Lóránd Benkő), Budapest, 1970, p. 1104. Date referitoare la Secuime nu am găsit nici în *Magyar Tájszótár*, nici la János Kriza, *Erdélyi Tájszótár*, Budapest (fără an).

[29] Informația răposatului prof. A. T. Szabó.

[30] Trebuie să atragem atenția asupra a două probleme. Prima: în textele maghiare vechi, scrise fie cu caractere latine fie cu cele runice, nu putem căuta regulile ortografice de astăzi. Deci, nu se poate considera greșeală, dacă un cuvînt sau altul este compus din caractere care se diferențează la număr. Din această cauză, un astfel de text "greșit" nu se poate translitera numai după înțelesul întregului text. Pe această bază, am putea accepta cele cinci *i*-uri ale lui L. Négyessy. Dar respectivei opinii i se opune despărțirea cuvîntului *în două cuvinte* și, mai ales, *transformarea* literei *n* în *e*. A doua: deși descifrarea noastră este acceptabilă, totuși ea mai întîmpină greutăți, care se ivesc fie din copierea greșită a textului original, fie din faptul că însuși textul original a conținut greșeli.

EIN BEITRAG ZUR ENTZIFFFERUNG EINIGER MIT UNGARISCHEN KERBSCHRIFTMERKMALEN GESCHRIEBENEN WÖRTER UND BETRACHTUNGEN ÜBER DIE HERKUNFT DER UNGARISCHEN KERBSCHRIFT

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit beschäftigt sich der Autor einigerseits mit der mit ungarischen Kerbschriftmerkmalen geschriebenen Inschrift aus 1624, die 1970 von Ádám Dankanits entdeckt und veröffentlicht wurde, — anderseits mit der Entzifferung eines Wortes der Inschrift aus Istanbul, die aus dem Jahre 1515 stammt.

Mit dem ersten Text hat sich der Verfasser ausführlicher beschäftigt, — er hat das Problem bereits 1981 in der Zeitschrift *Művelődés* erörtert. Da er einen reichen Stoff über die mit ungarischen Kerbschriftmerkmalen später geschriebenen Inschrift vorgelegt hat, hat er die Inschrift im original überprüft. Er hat festgelegt, dass wegen der schwachen Qualität der veröffentlichen Fotokopie ein fehler begangen wurde, und er ist jetzt zu einer richtigen Interpretation eines früher falsch entzifferten Wortes gelangt, die dem Gesamttext entspricht. Er ist diesmal auf ein bis jetzt unbekanntes Material im ungarischen Kerbschrift gestossen, auf den Buchstaben *t*, der seine nächste Entsprechungen in der paleotürkischen Kerbschrift hat, und denselben Funktionswert besitzt, wie der entsprechende ungarische Laut. Auf dieser Beobachtung fussend ist der Autor auf die Schlussfolgerung gelangt, dass in die ungarische Kerbschrift ein neues Kerbmerkmal eingefügt werden muss, das eine türkische Herkunft hat.

Das zweite behandelte Thema ist das Problem der mit ungarischen Kerbschriftmerkmalen gescriebenen Inschrift, die während den Jahren 1553—55 von Johann Derschwam entdeckt wurde, und die von ihm während dieser Zeit abgeschrieben und in seinem Reisejournal aufbewahrt wurde. Der Stein, in dem die Inschrift eingebaut wurde und folglich die Inschrift selbst, wurde Ende des vorigen Jahrhunderts zerstört.

Der aus 1515 stammende Text enthält mehrere Fehler, die die Entzifferung des Textes verhindern. Obwohl einige Forscher die "nötigen Berichtigungen" bereits vorgenommen haben, blieben doch noch einige unversehbare Wörter übrig, — eine Tatsache, aus der langwierige, bis heute nicht beendete Auseinandersetzungen hervorgingen.

Der Verfasser versucht, ohne jedwelche Umänderungen im Originaltext vornehmend, ein einziges umschrittenes Wort zu entziffern. Indem er verschiedene alte oder beinahe zeitgenössische, gedruckte oder in Handschriften aufbewahrte Texte gebraucht in seine Betrachtungen miteinberüht, beweist die ursprüngliche Bedeutung dieses Wortes, und zwar: *ittben* (= hier drinnen). Obwohl der Verfasser die ursprüngliche Bedeutung des Wortes vorschlägt, bleiben — auf selbstverständlicher Weise, — weiterhin sowohl die übrigen umschrittenen Wörter, wie auch der Gesamttext ohne jede eindeutige Bedeutung, eine Tatsache, mit der sich nicht mehr auseinanderzusetzen lässt.